

ПИТАННЯ ПСИХОЛОГІЇ РОЗВИТКУ В ПРАЦЯХ ПРЕДСТАВНИКІВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТТЯ

Пухно Світлана Валеріївна,

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
ORCID ID: 0000-0001-9862-5145
Researcher ID: ABW-2691-2022

В статті представлені результати теоретичного аналізу питань психології розвитку та популяризації цих знань представниками вітчизняної психології першої половини XIX століття – представниками професорсько-викладацького складу Львівського і Харківського університетів, Університету святого Володимира міста Києва та інших вітчизняних освітніх закладів. Представлено аналіз наукової спадщини з питань психології розвитку викладача філософії Львівського університету П. Д. Лодія (1758–1834), магістра філософії, викладача Слобідсько-української гімназії представника університетської психологічної думки Харківського університету П. М. Любовського (роки життя невідомі), представників професорсько-викладацької корпорації Університету святого Володимира міста Києва І. М. Скворцова (1795–1863), В. М. Карпова (1798–1867), О. М. Новицького (1806–1884), П. С. Авсенєва (1810–1852), С. С. Гогоцького (1813–1889). В результаті аналізу наукових творів психологічної тематики вказаних представників психологічної думки першої половини XIX століття, визначено, що психологічні ідеї щодо питань психологічного розвитку особистості містять особистісні філософські конструкти дослідників психічного життя людини, що ґрунтувались на тогочасних філософських системах, і мають певну практичну спрямованість. Психологічні ідеї представників філософської думки першої половини XIX століття, друковані академічні посібники і праці з психологічних проблем в тогочасних періодичних виданнях є внеском в розвиток психологічної культури населення України XIX століття. Представлено розуміння значення і завдань психології в структурних складових тогочасних філософських знань, доведення значення емпіричних методів пізнання проявів психічного життя людини. В статті представлені питання психології розвитку і просвітницька діяльність представників викладацького складу закладів освіти України першої половини XIX століття: видання підручників з курсів філософії, логіки, що містили психологічні знання і підручників з психології, проведення публічних лекцій для широкої аудиторії, публікації психологічного змісту в тогочасних періодичних виданнях.

Ключові слова: психологія, історія психології, психологія розвитку, психологічна освіта, вітчизняна психологія, університетська психологія.

Pukhno Svitlana. Issues of developmental psychology in the works of representatives of psychological thought in higher education institutions of Ukraine in the first half of the first half of the XIX century

The article presents the results of theoretical analysis of issues of developmental psychology and popularization of this knowledge by representatives of domestic psychology of the first half of the 19th century - representatives of the teaching staff of Lviv and Kharkiv universities, St. Volodymyr University of Kyiv and other domestic educational institutions. The article presents an analysis of the scientific heritage on issues of developmental psychology of the teacher of philosophy at Lviv University P. D. Lodyi (1758–1834), master of philosophy, teacher of the Slobodsk-Ukrainian Gymnasium, representative of university psychological thought at Kharkiv University P. M. Lyubovsky (years of life unknown), representatives of the teaching corporation of the University of St. Volodymyr in Kyiv: I. M. Skvortsov (1795–1863), V. M. Karpov (1798–1867), O. M. Novytsky (1806–1884), P. S. Avsenyev (1810–1852), S. S. Gogotsky (1813–1889). As a result of the analysis of scientific works on psychological topics by the mentioned representatives of psychological thought of the first half of the 19th century, it was determined that psychological ideas on issues of psychological development of the personality contain personal philosophical constructs of researchers of human mental life, which were based on contemporary philosophical systems, and have a certain practical orientation. Psychological ideas of representatives of philosophical thought of the first half of the 19th century, printed academic manuals and works on psychological problems in periodicals of that time are a contribution to the development of psychological culture of the population of Ukraine of the 19th century. An understanding of the meaning and tasks of psychology in the structural components of contemporary philosophical knowledge is presented, and the importance of empirical methods of cognition of manifestations of human mental life is proven. The article presents issues of developmental psychology and educational activities of representatives of the teaching staff of educational institutions of Ukraine in the first half of the 19th century: publication of textbooks for courses in philosophy and logic that contained psychological knowledge and textbooks on psychology, holding public lectures for a wide audience, publications of psychological content in periodicals of that time.

Key words: psychology, history of psychology, university psychology, developmental psychology, psychological education domestic psychology, university psychology.

Вступ. Розвиток вітчизняної психологічної думки першої половини XIX ст. – і формування психологічних знань, і наукові праці представників викладацького складу вітчизняних закладів України I половини XIX

ст., потребує наукового аналізу дослідників історії вітчизняної психології, зокрема, – аналіз підручників, статей в періодичних виданнях, текстів маловідомих друкованих праць з філософії і психології, рукописів.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

З нашої точки зору, вагоме значення діяльності представників філософсько-психологічної думки вітчизняних закладів вищої освіти полягає в поширенні психологічних знань тогочасного суспільства. Наукові праці філософів вітчизняних першої половини XIX ст., а саме публікації психологічного змісту, підручники, промови філософського і психологічного характеру, тощо) Петра Дмитровича Лодія, Петра Михайловича Любовського Ореста Марковича Новицького, Сильвестра Сильвестровича Гогоцького та багатьох інших є складовою історії розвитку психологічного знання.

Дослідження історії вітчизняної психології тривалий час були присвячені працям окремих представників вітчизняної психологічної думки. Серед ґрунтовних досліджень вітчизняної психології XVIII-XIX ст. праці С. Е. Новомвської, О. Ф. Іванової, В. А. Ромецея, О. Ф. Бондаренко, В. С. Горського, Л. Войтків, Ю. Ю. Завгороднього, Ю. Кравченко, В. М. Летцева, В. Т. Куєвди, І. П. Манохи, О. А. Мельник, Н. Г. Мозгової, П. М. Пелеха, Ю. Т. Рождественського, Я. М. Стратій, А. Г. Тихолаза. М. Л. Ткачук та ін.

Серед вагомих праць, що містять психологічні ідеї, відповідно досліджень П. М. Пелеха, Ю. Т. Рождественського, вагомі праці викладачів вітчизняних закладів освіти Києво-Могилянської академії, надалі – Київської духовної академії, Львівського університету (*Studium Ruthenum*), Харківського університету, Університету імені Святого Володимира м. Києва. В колі досліджень П. М. Пелеха – філософські і психологічні ідеї представників вітчизняних закладів освіти на українських землях, серед яких – Петро Дмитрович Лодій (1764–1829), представник професорсько-викладацького складу Львівського університету; Петро Михайлович Любовський (роки життя якого невідомі), магістр філософії Харківського університету, викладач Слобідсько-української гімназії. Курс філософії з психологічною складовою в Харківському університеті певний час викладав німецький філософ Йоган Баптист Шада (1758–1834), далі – Андрій Іванович Дудровича (1782–1830), Федор Федорович Чанов (1783–1862), М. М. Протопопов (1794–1875). Психологічні знання в Університеті імені Святого Володимира м. Києва викладались вихованцем Київської духовної академії Іваном Михайловичем Скворцовим (1795–1863), Василем Миколайовичем Карповим (1798–1867), Орестом Марковичем Новицьким (1806–1884), Петром Семеновичем Авсєневим (1810–1852), Сильвестром Сильвестровичем Гогоцьким (1813–1889), Памфілом Даниловичем Юркевичем (1826–1874) [6, с. 91]. Дослідженню психологічної спадщини представників професорсько-викладацького складу закладів освіти першої половини XIX ст. присвячені праці Ю. Т. Рождественського, М. Л. Ткачук, О. А. Мельник, проте, на сьогодні продовження історичної реконструкції розвитку вітчизняних знань в галузі психічного залишається актуальним питанням.

Матеріали та методи. Мета статті полягає в аналізі питань вікової психології в працях представників психологічної думки закладів вищої освіти України першої половини XIX століття на основі проведеного аналізу

наукових текстів вказаного історичного періоду і сучасних досліджень в галузі вітчизняної історії психології.

Вітчизняна психологія вказаного періоду, згідно досліджень Ю. Т. Рождественського, ґрунтувалась на науковому аналізі філософських і психологічних ідей представників європейської наукової спільноти, проте, містила особистісні конструкції світогляду вітчизняних науковців, що впливало на розвиток тогочасної психологічної культури [9]. Психологічний компонент культури будь-якої країни того, чи іншого історичного періоду має своєрідність, в якій відбиваються соціально-аполітичні особливості, специфіка релігійного світогляду, національного характеру часу. Дослідження специфіки історичного розвитку психологічних ідей передбачає аналіз особливостей передумов їх виникнення і позначається на особливостях культурного, зокрема, освітнього середовища. Відповідно, психологічні ідеї першої половини XIX століття містять тенденції, проблемні питання, тематичні напрями дослідницької активності попереднього періоду. Визначене відбивається в специфіці трансляції здобутків культури, а також, – представлені психологічними ідеями філософів Харківської і Київської академічної школи. Зміст діяльності представників філософсько-психологічної думки – проведення лекцій в закладах вищої освіти і поза ними, створення і видання підручників з психології, публікаційної діяльності, публічних промовах психологічного змісту на різних зібраннях.

Представником психологічної думки початку XIX століття був Петро Дмитрович Лодій (1764–1829). З 27 серпня 1787 р. до 1802 р. П. Д. Лодій займає посаду професора логіки, метафізики і моральної філософії богословсько-філософського відділення Львівського університету. Запрошення було пов'язано з тим, що П. Д. Лодій міг читати лекції з логіки і філософії «руською мовою» [8, с. 31]. З 1797 р. П. Д. Лодій – декан філософського факультету. В Львівському університеті П. Д. Лодій викладав курси логіки, моральної філософії, метафізики, а також проводив лекції з математики, природознавства, літератури, нумізматики. Праця П. Д. Лодія, що містить психологічні знання, – «Логічні настанов, спрямовані на пізнання і розрізнення істинного від хибного...», яка була видана в 1815 році після від'їзду філософа з території України в 1803 році. Основні методи наукового пізнання, за П. Д. Лодієм, – спостереження та дослідження. Головним предметом філософії і психології є людина, що володіє душею і тілом, частина філософії, що вивчає цей зв'язок – антропологія (людинознавство). Психологія (душеслов'є), на думку філософа, – наука, яка вивчає властивості душі, як духу поєднаного з тілом. Головні властивості душі – це розуміння (дослідженням цієї властивості душі займається логіка), воля (пізнанням природних нахилів та збуджень волі що породжує дії, які потрібно визначати і спрямовувати, займається практична філософія) і смак (дослідженням займається естетика), які проявляються, безпосередньо, в діях. Кожна представлена функція людини розвивається в процесі життя і навчання. П. Д. Лодій вважав матеріальний світ існую-

чим незалежно від розуму і свідомості людини. Знання про дійсність ми отримуємо внаслідок дії предметів зовнішнього світу на органи відчуття. Питання їх зв'язку з нервовою системою залишилися для П. Д. Лодія невідомим, проте, – очевидним. Педагогіка, з точки зору, П. Д. Лодія, що викладено в названій праці, є наукою, що пропонує засоби настанов, які формуються з досвіду; правила для вдосконалення чуттєвості, уваги, порівняння, пам'яті, розуміння і розуму людини в процесі розвитку. Завдання педагогіки – пошук способів вправ розвитку і формування різних навичок, що впливають на розвиток розуму, як вищої душевної здібності людини. Вагоме значення в процесі розвитку вищих душевних здібностей (уваги і пам'яті, як основи розуму) має письмова і усна мова, за допомогою якої людина опанує і вдосконалює знання, відкриває нові істини. П. Д. Лодій зазначає необхідність розвитку як усної, так і письмової мови, починаючи з дитинства, що є складовою правильного виховання. Значну увагу в дослідженнях П.Д. Лодія займають питання волі. Вольова діяльність людини базується на основі усвідомлених прагнень і бажань, що реалізуються в діяльності. Питаннями їх формування відносяться до процесів навчання і виховання, оскільки свобода волі пов'язується філософом з розумовою діяльністю.

Курси філософії які містили психологічні питання другої половини XVIII – першої половини XIX ст. викладались в закладах вищої освіти. Складовою системи освіти був курс досвідної психології. В Імператорському університеті міста Харкова курс філософії викладався запрошеним німецьким професором Йоганом Баптистом Шадом. Професором викладались наступні курси: філософії, психології, логіки, естетики, латинської і німецької мови. Праці філософа «Природне право» (1814 р.), «Чиста та прикладна логіка» (1812 р.) були написані в цей період. Серед викладачів Харківського університету, що залишив друковану спадщину з психологічною складовою – Людвіг фон Якоб (1759–1827), автор підручника «Курс філософії для гімназій Російської імперії», який містив курс психології [7, с. 86]. Серед учнів Й. Б. Шада – Йосиф Матвійович Ланге, який викладав курс психології, проте, вже починаючи з 1812 р. психологію в університеті читав Андрій Іванович Дудрович, далі Ф. Ф. Чанов, М. М. Протопопов, якими окремої друкованої спадщини з психології залишено не було. Серед відомих праць – публікації в періодичних виданнях промов філософського характеру, зокрема, – промова Ф. Ф. Чанова «Про основні форми, що відображають явища морального життя...» (1830 р., Харківський університет). Вказані викладачі читали лекції з психології, проте, їх записи в фондах історичних бібліотек не зберіглось [11, с. 29].

Активна дослідницька увага представлена до друкованих праць Петра Михайловича Любовського, магістра філософії, вчителя Слобідсько-української гімназії. На цей час праці «Коротке керівництво з досвідного душевствія» (1815 р.), «Досвід логіки» (1818 р.) зберігаються в фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Серед друкованих опубліко-

ваних праць промова філософа «Про переваги людини, що походять від дарування слова» (1812 р.). В праці «Коротке керівництво з досвідного душевствія» автором ґрунтовно викладені питання роботи і розвитку відчуття і сприймання, їх взаємозв'язок з увагою, пам'яттю і розумом. П. М. Любовський визначає психологію досвідною наукою, аналізує будову організму людини, зокрема, – органів сприймання і роботи мозку, надає фізіологічне пояснення психічним пізнавальним процесам. Вищий рівень розвитку людського буття, в порівнянні з тваринним, пов'язується дослідником з розвитком розуму, що дозволяє «проникнути» в таємниці природи і ставить людину на вищий щабель еволюційного розвитку живих істот. В праці П. М. Любовського «Про переваги людини, що походять від дарування слова» (1812 р.), філософ в риторичному стилі висловлює власні психологічні ідеї щодо ролі мови в розвитку людського мислення: «Проте, будемо щирі, визнаємо, що наскільки розум був би слабким ... якщо б всі його зауваження, дослідження і умовисновки не були втілені в слові?» (1812 р.). В своїх психологічних ідеях, розмірковування П. М. Любовського пов'язані з психологічними ідеями П. Д. Лодія.

Курси філософських дисциплін, серед яких і психологія, в Київській духовній академії в 1819–1823 рр. викладались Іваном Михайловичем Скворцовим, який отримав освіту в Нижегородській духовній семінарії, а потім – в Санкт-Петербурзькій духовній академії, був професором Київської духовної академії [5, с. 200–201]. З 1831 р. І. М. Скворцов в званні доктора богослов'я займав відповідну кафедру університету до 1850 р. З 1850 р., після закриття кафедр філософії в університетах, І. М. Скворцов викладав в Київському університеті логіку і психологію до 1859 р. [5, с. 201]. В той час програма філософії університетського зразка містила, крім психології, наступні курси – логіки, історії філософії, моральної філософії, метафізики. Курс філософії І. М. Скворцова містив аналіз філософських систем Бекона, Лейбніца, Декарта, Канта і Шелінга, оскільки, за свідченням студентів, І. М. Скворцов був прихильником цих філософів [5, с. 202]. Друковані психологічні роботи філософа відсутні, у вигляді рукописів залишені конспекти лекцій з психології. Психологія трактується І. М. Скворцовим як наука про душу, засоби пізнання – досвідний і умоглядний. За допомогою досвідного пізнання можна аналізувати «прояви душі» (психічні процеси), умоглядний метод надає можливості дослідження законів душевного (психічного) життя. Джерелами пізнання постають спостереження і самоспостереження. Об'єктивність спостереження визначається такими характеристиками дослідника, як розумова зрілість, витримка, емоційна рівновага, що входить до основ розвитку вищих здібностей душі людини в процесі життя. З точки зору І. М. Скворцова, вагоме значення має логіка, за допомогою якої вивчаються закони мислення, відбувається керування пізнавальними здібностями. Визначене ґрунтується на знаннях внутрішньої природи вказаних здібностей. Психологічні знання можна використовувати з практич-

ною метою – оволодіння самовдосконаленням і можливою розуміння інших. Психологія забезпечує пізнання себе, оскільки без цього людина залишиться для себе загадкою, тому що, згідно І. М. Скворцова, саме людина є змістовним і гармонійним втіленням ідеї світу, сил і стихій природи, зв'язаних в єдине ціле. Людина постає малим світом, в якому найлегше вивчати великий світ і Бога [5, с. 202]. Психологія необхідна для педагогіки, оскільки метою виховання є розвиток всіх природних здібностей людини, про які їй потрібно мати знання. Психологія пов'язана, також, з мистецтвом, тому що надає можливість опису характерів оточуючих людей [5, с. 202]. Серед здобутків вітчизняного філософа XIX ст., що навчався в Київській духовній академії, Василя Миколайовича Карпова, учня І. М. Скворцова, твори з історії філософії, логіки, психології. Видання роботи з психології відноситься до періоду перебування філософа в статусі професора філософії в Петербурзькій духовній академії, зокрема. Його психологічні ідеї відображено в наступних статтях: «Вступна лекція у психологію», «Про самопізнання» (1860 р.). Відповідно філософського конструкту В. М. Карпова, головним об'єктом психології постає людина. Завданням психології є в допомога людині, яка прагне досконалості (головного її призначення) на основі самопізнання і це надає можливість практичного спрямування. Самовдосконалення розглядається В. М. Карповим метою життя, цей процес носить онтогенетичний характер і забезпечується оволодінням знаннями і вихованням. Людина – і предмет вивчення і сам дослідник. Основне завдання психології – пояснення природи людини, визначення призначення життя, вивчення законів діяльності [4, с. 24]. Оволодіння людиною знаннями, що відбувається в процесі життя і навчання і надає такі можливості.

Серед імен, що здійснили вклад в розвиток вітчизняних психологічних знань – професор філософії Київського Університету імені святого Володимира Орест Маркович Новицький. О. М. Новицький займав посаду професора університету до 1850 р, викладав історію філософії, філософію, психологію, логіку, етику, метафізику. Офіційно вважається, що О. М. Новицький автор першого підручника університетського рівня з психології – «Керівництва з досвідної психології», виданого в 1840 р., Підручник містив курс психології, який викладався в Університеті імені святого Володимира. В історії вітчизняної психології О. М. Новицький вважається першим професором, що розробив курс психології для світського закладу вищої освіти. Також, в 1844 р. університетською типографією видана праця філософа «Коротке керівництво до логіки з попереднім нарисом психології». За цим підручником здійснювалось викладання в гімназіях Києва, праці О. М. Новицького мали декілька перевидань.

Психологія в «Керівництві...» була представлена в наступному вигляді. Перша частина – «Загальна психологія», де представлено обґрунтування різниці буття тіла і буття духовного, огляд проявів людської природи, взаємозв'язок між душею і тілом, основні здібності і властивості душі. Друга частина – це «Спеціальна пси-

хологія», в якій представлений аналіз пізнавальних здібностей: процесів когнітивної сфери – відчуття, пам'яті, уяви (фантазії), мислення, а також здібностей, що формують самосвідомість; чуттєвих здібностей – почуттів, сприймання, темпераменту; бажаних здібностей – волі і характеру. Вища здібність, за О. М. Новицьким – це розум, представлений ідеями істини (існує в предметному світі як філософські системи), краси (знаходить вираження в ідеалах, що проявляється в мистецтві і розвивається в законах), добра (реалізується в моральних нормах). Ідеї рухають життя [3, с. 41]. О. М. Новицьким визначено зв'язок психології з фізіологією людини, логіки, естетики, етики. Психологія, за університетським філософом, це досвідна наука, головний метод – спостереження. Пріоритет у вихованні людини, згідно філософу належить навчанню і моральному вихованню, що забезпечує формування цілісного світогляду і гармонійний розвиток особистості.

Серед представників філософської корпорації Університету імені Святого Володимира – Петро Семенович Авсенев (1810–1852), мав звання професора Київської духовної академії, ад'юнкта по кафедрі філософії Київського університету [10, с. 12]. Філософом не залишено друкованої спадщини, в фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігаються рукописи: «Психологія, лекції П. С. Авсенева, професора Київської академії, читані XI курсу (Київської академії) I пол. XIX ст. в 3-х частинах» і «Записки з психології архимандрита Феофана Авсенева». Опубліковані статті: 1869 р. – «3 записок по психології», 1852 р. – «Зі спостережень над помираючим», 1840 – «Про симпатію». Записи лекцій з психології видано в «Збірці з лекцій колишніх професорів Київської духовної академії» (1869 р.) Психологія, за П. С. Авсеневим, досліджує природу душі, що пов'язано з потребами розуміння душевних станів людини. Філософ виділяє зв'язок психології з логікою, етикою і естетикою. Предметом вивчення психології постає людина, в якій поєднане тілесне, душевне і духовне. Методи психології – аналіз здобутків спостереження.

Представником філософської думки першої половини XIX століття, що працював викладачем Університету святого Володимира є доктор філософії та давньої філології Сильвестр Сильвестрович Гогоцький. Філософ – автором «Філософського лексикону», енциклопедичного видання з історії філософії [1, с. 53]. Серед опублікованих психологічних праць «Про розвиток пізнавальних здібностей в педагогічному відношенні» (1853 р.); «Про розвиток чуттєвих здібностей в педагогічному відношенні» (1855 році). В 1882 р. видано працю «Критичний огляд педагогіки», яку дослідники називали працею з педагогічної психології. Також, київський філософ є автором «Програми психології», що друкувалась в журналі «Університетські відомості» (1880–1881 рр.). Завдання психології, за С. С. Гогоцьким – виявити закономірності в системі душевного життя людини з традиційними для тогочасного етапу розвитку науки методами самоспостереження і спостереження. З точки зору філософа – в цьому і є освітне зна-

чення психології. Філософ виділяє зв'язок наук – психологія і логіка, естетика, моральна філософія [3, с. 42]. Розвиток людини як творчої особистості – це розвиток моральної і розумної істоти, спрямованої на пізнання законів істини і добра на основах християнства. Роль педагога, який, з точки зору філософа, повинен володіти психологічними знаннями, тому що виховання повинно ґрунтуватись на знаннях внутрішнього складу людської душі і послідовного розвитку її форм та проявів. Компетенція вихователя – на основі цих знань впливати на розвиток людини, забезпечити оптимальні умови виховного процесу, ліквідації недоліків виховання дитини, як вроджених, так і набутих.

Висновки. Аналіз наукової спадщини представників психологічної думки викладацької корпорації вітчизняних закладів освіти I половини XIX ст., свідчить про активність науковців в роботі над проблемними питаннями розвитку людини як особистості

і значення в цьому контексті психологічних знань. Питання розвитку складових психічного світу особистості, їх взаємозв'язок, що обумовлює розвиток людини – є пріоритетними для аналітичної дослідницької роботи і дискусій представників психологічної думки першої половини XIX століття. Також, викладацька діяльність представників вітчизняних закладів освіти як лекторів, їх виступи на публічних диспутах, виголошенні промов на урочистих зібраннях, проведенні курсів з освітньою метою, і публікативна активність у вигляді підручників, публікацій на психологічну тематику у періодичних виданнях, урочистих промов, рукописної спадщини, – все це сприяло психологічній просвіті різних верст населення території України. Філософсько-психологічна спадщина – матеріал для реконструкції розвитку вітчизняного психологічного знання, зокрема, – різних галузей психології, що має перспективи подальших досліджень.

Література:

1. Завгородній Ю. Ю. Веданта у працях Сильвестра Гогоцького. *Наукові Записки НаУКМА*. Том 128. *Філософія та релігієзнавство*. 2012. С. 53–58.
2. Мельник О. А. Психологія як наука про психіку і психічний розвиток у курсі, який читав представник київської школи філософської психології Сильвестр Сильвестрович Гогоцький. *Теорія і практика сучасної психології*. № 5. Т. 1. 2019. С. 44–52. DOI: <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.5-1.7>
3. Пухно С. В. Пізнавальні здібності душі в працях українських університетських психологів першої половини XIX століття. *Психологія. Збірник наукових праць НПУ імені М.П. Драгоманова*. Випуск 12. 2001. С. 38–44.
4. Пухно С. В. Психологічні ідеї В. М. Карпова (1798–1867). *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименко. К. : 2001. Т. III, ч. 5. С. 21–28.
5. Пухно С. В. Психологічні ідеї І. М. Скворцова (1795–1863). *Проблеми загальної та педагогічної психології*. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименко. К. : 2003. Т. V, ч. 2. С. 200–204.
6. Пухно С.В. Психологічна просвіта представників психологічної думки Університету святого Володимира першої половини XIX століття. *Габітус*. Вип. 75. 2025. С. 91–95.
7. DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.75.1.15>
8. Смагін І. І. Практика підручникотворення зі шкільного курсу психології в XIX – на початку XX століття. *Вісник Житомирського державного університету*. Випуск 40. Педагогічні науки. 2008. С. 86–91.
9. Синиця А. Історія логічних досліджень у Львівському університеті (XVII – пер. пол. XX ст.). *Вісник Львівського університету. Серія філософія*. 2011. Вип. 14. С. 31–41.
10. Становлення психологічної думки в Україні: провідні ідеї та історія розвитку : колективна монографія / В. В. Турбан, Л. З. Сердюк, Ю. Т. Рождественський [та ін.] ; за ред. В. В. Турбан. К. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 306 с.
11. Ткачук М. Л. Авсенев Петро Семенович. Філософська думка в Україні : бібліографічний словник / В. С. Горський, М. Л. Ткачук, В. М. Нічик та ін. ; [редактор-упоряд. М. Л. Ткачук ; відп. ред. В. С. Горський]. Київ : Пульсари / 2002. С. 12–13.
12. Шудрик І. О. Історія філософської думки в Харківському університеті : монографія. Харківський держ. ун-т харч. та торгівлі. Х., 2013. 318 с.

References:

1. Zavorodniy U. U. (2012) Vedanta u pratsyakh Syl'vestra Hohots'koho [Vedanta in the works of Sylvester Gogotsky]. *Naukovi Zapysky NaUKMA*. Tom 128. Filosofiya ta relihiyeznavstvo. Pp. 53–58 [in Ukrainian]
2. Mel'nyk O. A. (2019) Psykholohiya yak nauka pro psykhyku i psykhychnyy rozvytok u kursy, yakyy chytav predstavnyk kyyiv's'koyi shkoly filosofov'koyi psykholohiyi Sil'vestr Sil'vestrovych Hohots'kyy [Psychology as a science of the psyche and mental development in the course read by the representative of the Kyiv school of philosophical psychology, Sylvester Sylvestrovich Gogotsky]. *Teoriya i praktyka suchasnoyi psykholohiyi*. № 5. T. 1. S. 44–52 [in Ukrainian]
3. DOI: <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.5-1.7>
4. Pukhno S. V. (2001) Piznaval'ni zdibnosti dushi v pratsyakh ukrayins'kykh univertsytet-s'kykh psykholohiv pershoiy polovyny XIX stolittya [Cognitive abilities of the soul in the works of Ukrainian university psychologists of the first half of the 19th century] *Psykholohiya. Zbirnyk naukovykh prats' NPU imeni M.P. Drahomanova*. Vypusk 12. S. 38–44 [in Ukrainian]
5. Pukhno S. V. (2001) Psykholohichni ideyi V. M. Karpova (1798–1867) [Psychological ideas of V. M. Karpov (1798–1867)] *Problemy zahal'noyi ta pedahohichnoyi psykholohiyi/ Zbirnyk naukovykh prats' Instytutu psykholohiyi imeni H. S. Kostyuka APN Ukrayiny / Za red. S. D. Maksymenko. K. T. III, ch. 5. S. 21–28 [in Ukrainian]*

6. Pukhno S. V. (2003) Psykholohichni ideyi I. M. Skvortsova (17958–1863) [Psychological ideas of I. M. Skvortsov (17958–1863)] *Problemy zahal'noyi ta pedahohichnoyi psykholohiyi*. Zbirnyk naukovykh prats' Instytutu psykholohiyi imeni H. S. Kostyuka APN Ukrayiny / Za red. S. D. Maksymenko. K. T. V, ch. 2. S. 200–204 [in Ukrainian]
7. Pukhno S. V. (2025) Psykholohichna prosvita predstavnykiv psykholohichnoyi dumky Universytetu svyatoho Volodymyra pershoi polovyny XIX stolittya [Psychological education of representatives of psychological thought at the University of St. Volodymyr in the first half of the XIX century] *Habitus*. Vyp. 75. S. 91–95 [in Ukrainian]. DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.75.1.15>
8. Smahin I. I. (2008) Praktyka pidruchnykotvorennya zi shkil'noho kursu psykholohiyi v XIX – na pochatku XX stolittya [The practice of creating textbooks for the school course of psychology in the XIX – early XX centuries] *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu*. Vypusk 40. Pedahohichni nauky. S. 86–91 [in Ukrainian]
9. Synytsya A. (2011) Istoriya lohichnykh doslidzhen' u L'vivs'komu universyteti (XVII – per. pol. XX st.) [History of logical research at Lviv University (XVII – mid XX century)] *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya filosofiya*. Vyp. 14. S. 31–41 [in Ukrainian]
10. Stanovlennya psykholohichnoyi dumky v Ukrayini: providni ideyi ta istoriya rozvytku [The formation of psychological thought in Ukraine: leading ideas and history of development]: kolektyvna monohrafiya / V. V. Turban, L. Z. Serdyuk, YU. T. Rozhdestvens'kyi [ta in.] ; za red. V. V. Turban. K. Kirovohrad : Imeks-LTD, 2014. 306 s. [in Ukrainian]
11. Tkachuk M. L. (2002) Avsenyev Petro Semenovych. [Avsenyev Petro Semenovich] *Filosofs'ka dumka v Ukrayini : bibliorafichnyy slovnyk* / V. S. Hors'kyi, M. L. Tkachuk, V. M. Nychyk ta in. ; [redaktor-uporyad. M. L. Tkachuk ; vidp. red. V. S. Hors'kyi]. Kyiv : Pul'sary. S. 12–13 [in Ukrainian]
12. Shudryk I. O. (2013) Istoriya filosofskoyi dumky v Kharkivs'komu universyteti [History of philosophical thought at Kharkiv University]: monohrafiya. Kharkivs'kyi derzh. un-t kharch. ta torhivli. KH., 2013. 318 s. [in Ukrainian]

Дата першого надходження статті до видання: 27.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.04.2026